

Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích

Cech hrnčírů a zedníků Kožlany

1710–1860 (1882)

Inventář

EL NAD č.: 865

AP č.: 342

Mgr. Eva Němečková, Ph.D.

Plasy 2017

Obsah

Úvod:

I. Vývoj původce archiválií	3
II. Vývoj a dějiny archivního fondu	5
III. Archivní charakteristika archivního fondu	6
IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu	7
V. Záznam o uspořádání archivního fondu a sestavení archivní pomůcky	7
Seznam použitých pramenů a literatury	8

Přílohy:

Seznam použitých zkratk	9
-------------------------	---

Inventární seznam	10
--------------------------	-----------

I. Vývoj původce archiválií

Cechy vznikaly ve střední a západní Evropě již od konce 11. století. Do Čech byla tato instituce s největší pravděpodobností přinesena německými kolonizátory nejpozději ve 13. století. Nejstarší doklad existence cechu v Čechách pochází z roku 1318, kdy byly potvrzeny artikule pražským krejčím. Cechy vznikaly nejdříve v předních královských městech, následně se šířily do venkovských královských měst a z nich do poddanských. Mezi prvními byly zakládány cechy tzv. silných řemesel, tedy běžné denní spotřeby, jako jsou řemesla potravinářská, oděvní či textilní a kožedělná. V menších městech, ať královských nebo poddanských, se méně početná řemesla často spojovala do tzv. sdružených cechů. Jednalo se zpravidla o řemesla navzájem si podobná (tesaři a truhláři, pekaři a perníkáři atd.), nebo jejichž výrobní procesy na sebe navazovaly (pekaři a mlynáři, koželuzi a ševci atd.).

Cech můžeme chápat jako řemeslnickou korporaci, jejímiž členy museli být všichni řemeslníci a vznikl tehdy, když si příslušníci určitého řemesla začali činit nárok na to, aby jejich společenství získalo vliv i v živnostensko-politické oblasti. Kromě toho se cechy staraly o duchovní život svých členů a zaštiťovaly charitativní aktivity řemeslníků. Každý člen cechu tak měl zajištěno právo na určité příspěvky v případě, že by kvůli nemoci nemohl vykonávat řemeslo, dále měl zaručen cechovní pohřeb. V neposlední řadě cech přispíval na místní kostel (ve větších městech cechy vlastnily oltáře), na chudé do špitálů nebo pomáhal spřáteleným cechům v případě živelných pohrom.

Cech měl jednotnou hierarchii. Na spodní úrovni stáli učedníci, kteří si teprve osvojovali řemeslo. Po předepsané době zhodnotili mistři, jestli chlapci řemeslo zvládli. Tím se vyučili a stali se z nich tovaryši. Ti mohli pracovat u mistra a pomáhat mu se zakázkami, případně se vydat na zkušenou, neboli vandr. Nejvýše stáli cechovní mistři. Na ně byly kladeny největší nároky, jak finanční, kvalitativní, tak i morální. Z mistrů pak byli voleni cechovní starší, kteří reprezentovali cech navenek (jednali s představiteli města, hájili zájmy členů cechu), předsedali cechovní samosprávě, byli zodpovědní za cechovní pokladnici a v ní uložené insignie, artikule, knihy, peníze a osobní doklady členů cechu.

Cech se řídil artikulemi, které upravovaly všechny aspekty cechovního života – od náboženství, chování, přes přijímání nových učedníků a mistrů, po ryze výrobní problémy (kolik lze vyrobit a prodávat na trhu, jaké zboží je možno vyrábět, kolik může mít mistr zaměstnanců atd.). Artikule byly většinou vypracovány samotným cechem nebo převzaty od jiného cechu a následně potvrzovány vrchností.

Krizovým momentem se pro cechy stal rozmach manufaktur na přelomu 17. a 18. století a následná industrializace v 19. století. Některých oborů se vznik manufaktur zásadně nedotknul, nejvíce na něj doplatila především textilní a kovozpracující řemesla. Cechy byly soudobými ekonomy kritizovány pro svoji zkostnatělost a lpění na tradicionalistických postupech. Proto byl už v roce 1731 vydán Generální cechovní patent a o osm let později (1739) Generální cechovní artikule. Dle nich byly cechy rozděleny podle velikosti měst do čtyř tříd a v rámci jednotlivé kategorie se sjednotily nejen jejich artikule, ale také poplatky. V takové podobě cechy v českých zemích existovaly až do poloviny 19. století, kdy bylo císařským patentem č. 227 říšského zákona ze dne 20. prosince 1859 cechovní sdružení s účinností od 1. května následujícího roku zcela zrušeno. Jakousi náhradou za cechy se stala řemeslná živnostenská společenstva, která převzala část cechovních pravomocí.

Kožlany byly původně majetkem panovníka. Patřily ke královskému zboží, ale byly často propůjčovány různým vrchnostem. V roce 1351 byly povýšeny na městečko, od poloviny 15. století do počátku 17. století náležely k týřovskému panství. Roku 1601 je trvale zakoupil Jan Týřovský z Ensidle a už zůstaly součástí panství Chříč.

K počátkům cechů, potažmo řemeslné výroby, v Kožlanech není příliš informací. K roku 1313 byli v rámci vysazovacího privilegia rychtáři Bartoňovi a jeho nástupcům za práci postoupeni kromě jiného i rybář, kovář a švec se svými dvory.¹ Privilegium Karla IV. z roku 1351 povolovalo Kožlanům provozovat v úterý týdenní trh a především jim garantovalo mílové právo.² Z toho lze soudit, že se v městečku již v této době vyskytovala pokročilejší řemeslná výroba, ale mluvit o ceších by bylo předčasné. Jaroslav Janata i Jan Dyk sice uvádějí povolení pro čtyři cechy, konkrétně řezníky, ševce, tkalce a hrnčíře, ale tuto informaci se nepodařilo potvrdit.³ Význam řemesel v Kožlanech stoupl během 15. a 16. století. Mimo jiné Vladislav II. Jagellonský v roce 1472 povolil stavbu pivovaru.⁴ Další zmínku o zdejších řemeslnících nalezneme ve smlouvě mezi Kožlanskými a Janem Adamem z Nostic na Kounově z roku 1590. Na náhradu škody po krupobití si toho roku Kožlanští vypůjčili 13 korců žita. Mezi měšťany byli uváděni také švec Tůma Bryda, kovář Marek, mlynář Urban a krejčí Dlouhý.⁵

O další pozvednutí kožlanského obchodu se pokusil Jan Týřovský, který v roce 1604 zažádal o rozšíření výročních trhů na čtyři. Jan bohužel pět let nato zemřel a jeho prosba byla odložena. Jeho dědic a nástupce Jindřich Jakub Týřovský vymohl až v roce 1612 zavedení dvou osmidenních jarmarků s počátkem na sv. Vavřince a sv. Matouše. Kožlany se tak staly spolu s nedalekými Kralovicemi prosperujícím obchodním střediskem regionu.

Devastující byla pro Kožlany a tamní řemesla třicetiletá válka. Během ní prošlo městečkem několik armád. Ocitlo se tak na hranici chudoby, zpusťlo v něm přes 20 domů. Podle Soupisu poddaných podle víry žili v Kožlanech převážně chalupníci, hospodáři nebo podruzi. Nejsou zde kromě dvou mlynářů uvedena žádná řemesla. Městská rada totiž u nikoho nezaznamenala profesi. Berní rula uvádí v Kožlanech 60 stavení. Mezi jejich vlastníky jsou zmiňováni také řemeslníci: tři ševci, dva pekaři a po jednom kováři, tesaři, řezníkovi, hrnčíři, sládkovi, krejčím, kožešníku, provazníku a sedláři. V roce 1672 potvrdil dosavadní výsady a trhy Leopold I. Dle údajů v tereziánském katastru měli největší zastoupení hrnčíři a tkalci, ale kromě nich se zde vyskytovali i řezníci, ševci, kováři, pekař, zedník, kolář nebo puškař.

Kožlany se z válek a prodělaných požárů (1768, 1773 a 1789) vzpamatovávaly velice těžko. Navzdory tomu se město proslavilo právě svou řemeslnou výrobou. Vynikali ševci, hrnčíři a tkalci. Roku 1808 působilo v městečku sedm cechů, o 23 let později se jejich počet zvýšil na osm. Sommer ve svém popisu z roku 1845 uvádí v Kožlanech 27 tkalců, 12 hrnčířů.

¹ EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III*. Praha 1890, č. 132, s. 55.

² Purkrabí z Angerbachu měl hlídat, aby nikdo míli od městečka nechodil na jiné trhy než do Kožlan. HAAS, Antonín (ed.). *Codex iuris municipalis IV./1*. Praha : ČSAV, 1960, č. 423, s. 150.

³ JANATA, Jaroslav. Město řemesel, živností a obchodu. *Vlastivědný sborník okresu Rakovnického s Královským a Kralovickým a Manětínským*, 1932, roč. 2, č. 1, s. 71. Zde navazuje na starší dílo Jana Dyka z roku 1886, který tuto skutečnost uvedl. DYK, Jan. *Popis politického okresu Kralovického*. Rakovník : AGROSCIENCE, 2011, s. 101. (reedice)

⁴ HAAS, Antonín (ed.). *Codex iuris municipalis IV./2*. Praha : ČSAV, 1960, č. 423, s. 150.

⁵ KOČKA, Václav. *Dějiny politického okresu Kralovického – díl I*. Kralovice, 1930, s. 383.

Dále se zde konaly čtyři výroční trhy, týdenní trh v úterý, který se údajně již nedržel. Na jarmarcích bylo až 40 krámků a 150 stánků, přičemž nejprodávanější byly textilní výrobky.

Hrnčířství patřilo mezi řemesla, ve kterých se sdružovali nejen městští, ale i venkovští hrnčíři z okolí. V Kožlanech měli hrnčíři příhodné podmínky pro provozování své živnosti. Mezi Kožlany a Dřevcem se nacházelo významné naleziště třetihorních prachových iliticko-kaolinitických jílu, které byly levným zdrojem materiálu pro místní řemeslníky. Z této hlíny se vyrábělo křehké nádobí, zvané měkota.

Není jisté, kdy v Kožlanech vznikl hrnčířský cech. Nejstarší cechovní kniha obsahuje zápisy příjmu mistrů z roku 1710, což znamená, že cech mohl existovat již na konci 17. století. Díky cechovním knihám lze sledovat několik rodin, ve kterých se tradice hrnčířského řemesla udržovala po mnoho generací. K roku 1773 se v manuálu města nalézá záznam o postoupení části obecního gruntu vedle průhonu Jakobovi Šubrtovi za jeden zlatý rýnský na stavbu hrnčířské pece. Od roku 1782 platili kožlanští hrnčíři za pronájem vrchnostenských pozemků na těžbu hlíny (možná výše zmíněné ložisko) ročně dva zlaté a každý mistr musel odvést do panské kuchyně 25 kusů nádobí. Pro cech to představovalo finanční zátěž, protože jeho příjmy nebyly příliš vysoké. Od 20. do 80. let 19. století nalezneme ve spisovém materiálu a v knize přijatých a vyučených učedníků pouhých jedenáct zmínek o tom, že v cechu hrnčířů koexistovali i zedníci. Zednický mistr Bernhard Schott se stal členem cechu nejspíše v roce 1824, následně k sobě přijal několik učedníků. Na dvou výučních listech z let 1826 a 1846 je pak uveden název cechu jako *řemeslo hrnčířské a spolu zednické*.

Po roce 1860 se hrnčíři sdružili do živnostenského společenstva, ve kterém se cechovní struktura značně rozvolnila, a v Kožlanech tak vznikla řada samostatných dílen, v nichž pracovali rodinní příslušníci. Určitým znakem soudržnosti mohlo být ušití smutečního praporu ze dne 15. listopadu 1882. Ve druhé polovině 19. století existovalo v Kožlanech 20 dílen a 40 mistrů, kteří zaměstnávali až 100 lidí.

II. Vývoj a dějiny archivního fondu

V době existence cechů bývaly jejich důležité písemnosti ukládány v cechovní truhlici, kterou si předávali cechmířti. Po ukončení činnosti cechů přebírala většinou jejich agendu nově vzniklá živnostenská společenstva. Následně byly dokumenty přeneseny na radnici, kde bylo utvořeno speciální oddělení v městském archivu přímo pro cechy, tzv. cechovní archiv. Zde byl proveden první soupis. Dokumenty byly rozděleny na knihy a spisový materiál, který byl ještě rozčleněn na dílčí celky. Všechny složky dostaly přiřazenou signaturu a byly evidovány v rejstřících.

Není jasné, kdy byly do SOKA Plzeň-sever dokumenty získány. Ke dni 16. září 1996 je datován dodatečný zápis o přijetí archiválií pod přírůstkovým číslem 1121/1996, podle kterého Místní národní výbor v Kožlanech předal do archivu 5 knih a 1 fascikl spisů. Protokol se nedochoval.

III. Archivní charakteristika archivního fondu

Archivní fond provizorně uspořádal v roce 1996 Karel Rom a v roce 2003 zpracovala Kateřina Nová prozatímní soupis. Během generální inventury byl k 13. červnu 2013 upřesněn časový rozsah a metráž fondu. Pořádání a inventarizace proběhly na základě vyhlášky č. 645/2004 Sb., dále bylo přihlédnuto k současným pravidlům pro zpracování archivního materiálu (Metodické návody a instrukce pro zpracování archivního materiálu. SAP X, 1960, č. 2, s. 215–310), k Metodickému pokynu ředitele SOA v Plzni pro zpracování archiválií a tvorbu archivních pomůcek č. j. SOAP/060-0767/2010 včetně jeho dodatku č. j. SOAP/060-1300/2014 a k Metodickému návodu č. 1/2013 odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra, kterým se vydávají nová základní pravidla pro zpracování archiválií.

Během zpracování byly archiválie rozčleněny na úřední knihy, spisový a účetní materiál. Archivní fond obsahuje šest evidenčních jednotek – pět úředních knih a jeden karton o celkovém rozsahu 0,11 bm. V průběhu inventarizace nedošlo k vnitřní skartaci, pouze k přeřazení několika archiválií do nově vzniklého archivního fondu Společenstvo smíšených různých živností Kožlany (EL NAD 1338), č. j. SOAP/060-144/2017, ze dne 10. dubna 2017. Fond Cech hrnčírů a zedníků Kožlany obsahuje materiály z let 1710–1860 (1882). K roku 1710 jsou datovány nejstarší zápisy v mistrovské knize (inv. č. 2). Zápisy v cechovních knihách končí na počátku 60. let 19. století. Nejmladší část fondu tvoří spisy, posterius pak dodatečný zápis o pořízení smutečního praporu v protokolní knize (inv. č. 4). Do inventárního seznamu byly zaneseny původní signatury, které dostaly písemnosti přidělené v kožlanském městském archivu.

Archivní fond obsahuje jeden výtisk Generálního cechovního patentu, resp. Generálních cechovních artikulí (inv. č. 1), tři úřední knihy smíšeného charakteru evidující příjmy učedníků a mistrů (inv. č. 2–4) a jednu účetní knihu (inv. č. 11). Mistrovská kniha (inv. č. 2) je tvořena minimálně třemi sešity, svázanými do jedné knihy. Ke svázání došlo podle nápisu na deskách pravděpodobně v roce 1852. Z tohoto důvodu neuvádíme rok 1710 jako prius, ale jako autentické datum vzniku knihy. To samé platí i pro knihu (inv. č. 3), kde se vyskytují zápisy o přijetí a vyučení učedníků a zápisy tovaryšů. Protokolní kniha obsahuje pouze seznam spolkových členů a náklady na výrobu smutečního praporu ze dne 15. listopadu 1882. Prapor stál společenstvo 16 zlatých a 48 krejcarů. Bohužel se nedochoval.

Účetní materiál zahrnuje cechovní účty příjmů a výdajů z let 1798–1860. Spisový materiál obsahuje písemnosti týkající se celého cechu, což je například zápis o pronájmu hlinišť z roku 1782, a pak osobní písemnosti jednotlivých členů cechu z let 1772–1852. Jedná se o vyuční listy, vysvědčení docházky, povolení vrchnosti k učení, mistrovské listy a svolení vrchnosti k jmenování mistrem.

Cechovní typář se nachází ve sbírkách Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici. Je oválného tvaru o průměru 34 mm. Uvnitř se nalézá výjev Adama a Evy, mezi kterými stojí strom ovinutý hadem. Nápis po obvodu je oddělen linkou a zní: PEZET . REMESLA . HRNZYRSKEHOZ KOZLAN. Podle odhadu pochází z 18. století.

Jazykem archiválií je čeština, pouze u povolení vrchnosti, vrchnostenské korespondence a Generálního cechovního patentu, resp. Generálních cechovních artikulí je použit německý jazyk. Všechny materiály jsou ve vyhovujícím stavu, nevyžadují restaurátorský ani konzervátorský zásah.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Archivní materiály fondu Cech hrnčírů a zedníků Kožlany mají značný výpovědní potenciál. Umožňují nahlédnout do fungování organizace, společnosti a odkrýt vzájemné sociální vazby. Z cechovních knih lze vysledovat tradiční hrnčírské rodiny, výše poplatků za vstup do organizace nebo jaké měl cech výdaje mezi lety 1710–1860. S pomocí dalších městských knih a matrik by bylo možné částečně poznat kožlanskou společnost v 19. století.

V. Záznam o uspořádání archivního fondu a sestavení archivní pomůcky

Inventarizaci archivního fondu spolu s vypracováním inventáře provedla v červnu 2016 ve Státním okresním archivu Plzeň-sever se sídlem v Plasích archivářka Mgr. Eva Němečková, Ph.D. Čistopis inventáře byl dopracován v květnu 2017.

Plasy 19. 5. 2017

.....

Mgr. Eva Němečková, Ph.D.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, fond *Cech kovářů a s ním sjednocených řemesel Kožlany*.

SOkA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, fond *Archiv města Kožlany /nezpracováno/*.

Literatura

DYK, Jan. *Popis politického okresu Kralovického*. Rakovník : AGROSCIENCE, 2011.

EMLER, Josef (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III*. Praha, 1890.

HAAS, Antonín (ed.). *Codex iuris municipalis IV./2*. Praha : ČSAV, 1960.

CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUHLÍČEK, Josef – RAJTORAL, František. *Tereziánský katastr český, svazek 2*. Praha : Archivní správa Ministerstva vnitra, 1966.

JANÁČEK, Josef. *Přehled řemeslné výroby v českých zemích za feudalismu*. Praha : SPN, 1963.

JANATA, Jaroslav. Město řemesel, živností a obchodu. *Vlastivědný sborník okresu Rakovnického s Křivoklátským a Kralovicka s Manětínkem*, 1932, roč. 2, č. 1, s. 70–72, 81–84.

KOČKA, Václav. *Dějiny politického okresu Kralovického – díl I*. Kralovice, 1930.

NĚMEČKOVÁ, Eva. *Cechy královských měst severozápadních Čech v raném novověku* [tiskem nepublikovaná disertační práce]. Ústí nad Labem : Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Katedra historie, 2015.

PAZDEROVÁ, Alena (ed.). *Soupis poddaných podle víry z roku 1651 – Rakovnicko*. Praha : Státní ústřední archiv v Praze, 1996.

PELANT, Jan. *Města a městečka západočeského kraje*. Plzeň : Západočeské nakladatelství, 1984.

SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen – Rakonitzer Kreis*. Praha, 1845.

VONDRÁŠEK, Bohumil. Kožlanské hrnčírny a hrnčíři I. *Kožlanský zpravodaj*, 2007, 10, s. 4–5.

TÝŽ. Kožlanské hrnčírny a hrnčíři II. *Kožlanský zpravodaj*, 2007, 11, s. 4–5.

WAGENKNECHT, Josef. *Krejčí v Praze od založení města až do dnešní doby*. Praha, 1932.

WINTER, Zikmund. *Dějiny obchodu a řemesel v Čechách v XV. a XVI. století*. Praha : Akademie císaře Františka Josefa pro vědu, slovesnost a umění, 1906.

TÝŽ. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*. Praha : Akademie císaře Františka Josefa pro vědu, slovesnost a umění, 1909.

Seznam použitých zkratk

AP	archivní pomůcka
bm	běžný metr
čes.	česky
EL NAD	evidenční list Národního archivního dědictví
evid. jedn. č.	evidenční jednotka číslo
fol.	folio
inv. č.	inventární číslo
kar	karton
MV	Ministerstvo vnitra
něm.	německy
ř. z.	říšský zákoník
SAP	Sborník archivních prací
Sb.	Sbírka zákonů a nařízení
sign.	signatura
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
ukn	úřední kniha

Inventární seznam

Inv. č.	Sign.	Obsah	Časový rozsah	Evid. jedn. č.
I. Knihy				
1	Ř. 5.	Generální cechovní artikule (Artykule neb Patentni Kniha pro počestneg Pořádek hrnčsky N 1852) Čes., něm., 21 x 30 cm, papírové desky se dvěma šňůrkami, 87 fol.	(1731) 1831–1857	ukn 1
2	Ř. 2.	Mistrovská kniha (Kniha mistrowská pro zapsání mistrů vsseh geden podruhým Nro: 3 Rok 1852) Čes., něm., 22 x 36,5 cm, polokožená vazba se dvěma šňůrkami, 51 fol.	1710–1859	ukn 2
3	Ř. 1.	Kniha přijatých a vyučených učedníků (První díl Kniha na zapsání učedníků připovidanau a Druhý díl knihy na zapsání tovarissů k zaviučenyh Rok 1852) I. díl: 1734–1859 (1863) II. díl: 1825–1859 (1863) Čes., 23 x 36 cm, polokožená vazba se dvěma šňůrkami, 142 fol.	1734–1859 (1863)	ukn 3
4	Ř. 4.	Protokolní kniha (Kniha 4. protokolni pro počestneg Pořádek hrnčiskeg Rok 1852) Čes., 23 x 36 cm, polokožená vazba se dvěma šňůrkami, 54 fol.	1825–1860 (1882)	ukn 4
II. Spisy				
1. Písemnosti celého cechu				
5	Ř. h. I	Smlouva o pronájmu hlinišť	1782	kar 1

Inv. č.	Sign.	Obsah	Časový rozsah	Evid. jedn. č.
2. Písemnosti jednotlivých členů cechu				
6	Ř. h. II.	Výuční listy	1772–1852	kar 1
7	Ř. h. V.	Vysvědčení o docházce do opakovacího učení	1816–1852	kar 1
8	Ř. h. III.	Svolení vrchnosti ke vstupu do učení	1824–1847	kar 1
9	Ř. h. II.	Mistrovské listy	1827–1852	kar 1
10	Ř. h. IV.	Svolení vrchnosti ke jmenování mistrem	1833–1846	kar 1
III. Účetní materiál				
1. Knihy				
11	Ř. 3.	Cechovní manuál (Manuál na přigem a vidání peněz při počestním pořádku hrnčířskem Rok 1852) Čes., 23 x 36 cm, polokožená vazba, 86 fol.	1798–1860	ukn 5
2. Účty				
12	Ř. h. I.	Počty (31 ks)	1818–1854	kar 1

Název archivní pomůcky:	Cech hrnčírů a zedníků Kožlany
Značka archivního fondu:	CH Kožlany
Časové rozmezí:	1710–1860 (1882)
Počet evidenčních jednotek:	6 (5 úředních knih, 1 karton)
Počet inventárních jednotek:	12
Rozsah v bm:	0,11
Stav ke dni:	19. 5. 2017
Zpracovatel archivního fondu:	Mgr. Eva Němečková, Ph.D.
Zpracovatel archivní pomůcky:	Mgr. Eva Němečková, Ph.D.
Počet stran:	13
Počet exemplářů:	4
Schválil:	Mgr. Martina Matušková dne 19. 5. 2017 – č. j. SOAP/060-205/2017